

HEIDEGGER A PROBLÉM NIHILISMU

PAVEL KOUBA, Filozofický ústav ČSAV, Praha

Co znamená problém nihilismu v Heideggerově myšlení? Heidegger se tímto problémem zabýval pochopitelně v souvislosti s interpretací Nietzscheovy filozofie, t. j. v přednáškách z let 1936—1941 (zejména v cyklu *Evropský nihilismus* z roku 1940), ale i v dalších přednáškách a statích z let 1943—1955. Stejně jako Nietzsche, ani Heidegger nevidí v nihilismu jen jakýsi typicky novodobý jev, nýbrž základní pohyb duchovních dějin Evropy, základní trend evropské metafyziky, jež má svůj počátek u Platóna. Nihilismus není tedy až rozpad metafyzických idejí, nýbrž proces, který počíná jejich vznikem: nihilismus je od počátku bytostným jádrem metafyziky. Heidegger ovšem rozumí metafyzikou něco jiného než Nietzsche a pojem nihilismu u něho proto od počátku překračuje rámec nietzschovské interpretace a stává se jedním z nosných pilířů Heideggerova vlastního pojetí metafyziky, jež je součástí obecnější koncepce dějin bytí.

Určujícím rysem metafyziky je u Heideggera, jak známo, způsob, jakým je pochopena diference mezi jsoucnem a bytím: metafyzika toto rozlišení sice provádí, nahlíží zakotvenost jsoucna v bytí, avšak bytí samo je pro ni rovněž *jsoucí*. Bytí se stává tím „vpravdě jsoucím“, ať už je to nejvyšší jsoucno, první příčina či význačný subjekt, a metafyzické myšlení se pak odehrává v rozlišování mezi tímto vpravdě jsoucím a ostatním, odvozeným jsoucnem. Metafyzika je tedy dějinami pravdy jsoucna, neskrytosti jsoucna jako takového, což však zároveň znamená: dějinami „odtažení se“, skrytosti a zapomenutosti bytí samého. Metafyzika myslí jsoucno z bytí, ale nemyslí bytí v jeho *odlišnosti* od jsoucna; bytí samo „schází“, skrývá se a jakožto nicota jsoucna zůstává nemyšleno. Konkrétně se nemyšlení bytí odehrává tak, že bytí ve své nejsoucnosti splývá s nicotností, která je ignorována. Metafyzika jakožto nihilismus je tedy bytostně nemyšlením nicoty.

Tak dochází k tomu, že je absolutizována rovina jsoucna, na níž je hledáno ono „vpravdě jsoucí“. Avšak nalezená nejvyšší jsoucna ztrácejí v dějinném prostoru metafyziky postupně svou platnost a na počátku novověku se metafyzickým základem stává člověk, který se zbavuje všech vnějších vazeb a povyšuje sebe sama na apodikticky jistý základ (subiectum) všeho jsoucna. Jsoucnost je pak pochopena jako před-stavitelnost či po-stavitelnost pro tento subjekt, je založena ve zpředměťujícím představování subjektu.

Na tomto pozadí je také srozumitelný Heideggerův kritický postoj k Nietzscheově výkladu nihilismu. Podle Nietzscheho dochází dnes k otevřenému propuknutí nihilismu, jelikož platónské ideály, které byly ve své absolutní ryzosti nihilistickým popřením života, samy ztrácejí

věrohodnost. Nejvyšší hodnoty metafyzické tradice se znehodnocují, a protože na nich byl založen smysl vůbec, ztrácí spolu s nimi hodnotu i všechno ostatní jsoucno, vzniká pocit celkové nesmyslnosti. Nietzsche navrhuje v této situaci přehodnocení všech hodnot, tzn. nový způsob hodnocení, jenž by nevycházel z čistých, morálních ideálů, nýbrž z optiky života, kterou pro něho ztělesňuje vůle k moci.

Heidegger, mj. zásadní kritik rickertovského novokantismu, spatřuje již v samé užití kategorie hodnoty přesvědčivý doklad Nietzscheovy příslušnosti k novověkému metafyzickému subjektivismu. Dovojuje, že Nietzscheovo přehodnocení nespočívá ani tak v tom, že by místo pedného typu hodnot dosadilo jiný, nýbrž především ve skutečnosti, že zásadní určení jsoucna, jako je bytí, pravda, účel apod., jsou vůbec pochopeny jako hodnoty. Každá hodnota je bytostně vztažena k člověku, je to lidské hledisko a přehodnocení všech hodnot, jímž člověk dospívá k porozumění sobě samému jako vykonavateli nepodmíněné vůle k moci, je jen posledním krokem na cestě novověké emancipace subjektu: subjekt se tak snaží nalézt jistotu sebe sama tím, že se zmocní bezpodmínečného panství nad veškerou zemí, nad jsoucnem v celku. Základ nového hodnocení, vůle k moci, chápe Heidegger jako metafyzický princip vyhocené subjektivity. Jakýkoli boj proti nihilismu vytčením nových hodnot jen posiluje jeho vládu, protože se obrací pouze proti jeho vnějším projevům, a tím se do nihilismu jakožto nemyšlení nicoty ještě hlouběji zaplétá. Udílení smyslu a kladení nových hodnot stvrzuje záměnu bytí za hodnotu a bytí je tudíž ještě důkladněji zapomenuto a ignorováno ve své diferentnosti. Ve snaze překonat nihilismus přehodnocením všech hodnot na základě vůle k moci Nietzsche tento nihilismus naopak vyostřil a završil.

Pokud myslíme s Heideggerem bytnost nihilismu jako skrytost bytí samého, pak je nasnadě, že nihilismus nelze „překonat“. Metafyzickému myšlení je bytnost nihilismu z povahy věci nepřístupná, neboť skrytost bytí samého u Heideggera znamená, že bytí *samo* se skrylo v odkrytosti jsoucna jako takového. Bytí ponechalo jsoucno jemu samému a v něm se odepřelo; rubem neskrýlosti přítomného (jsoucna) je skrytost přítomnosti (bytí). K zapomenutosti bytí nedošlo tedy lidským opomenutím, býtí není, jak říká Heidegger, jako deštník zapomenutý roztržitým profesorem; zapomenutost znamená epochální odtažení se bytí samého.

Skutečnost skutečného se určuje z bytí, nikoli ze jsoucna, jsoucno je díky bytí a nikoli bytí díky jsoucnu. Proto také skrytost bytí není věcí člověka, nýbrž bytností člověka, což vposled znamená: věcí bytí. Bytnost člověka náleží bytí. Vztah mezi bytím a bytností člověka je velmi obtížné zachytit, jeho popis u Heideggera kolísá, osciluje mezi nemožností je oddělit a nemožností je plně ztotožnit; Heidegger proto mluví o „vztahu“, v němž žádný z členů není sám o sobě tak, že by byl teprve dodatečně uváděn ve vztah k druhému, nýbrž v němž každý z členů obsahuje celý vztah sám.

Překonávat takto myšlený nihilismus by znamenalo manipulovat bytnost člověka, nerespektovat bytí jakožto bytí a upadnout tedy zpět do metafyzického myšlení. Skrytost bytí, jež spoluploží v epoše metafyziky bytnost člověka, není možné odstranit ani překonat, lidské myšlení se může jen pokoušet (a i k tomu musí být bytnost člověka podnícena bytím samým) narušit ignorování této skrytosti. Narušovat ignorování skrytosti značí myslet tuto skrytost, aniž bychom ji změnili ve jsoucno. Takto připomínaná skrytost je jedinečným poukazem na bytí samo, jež je ve své skrytosti příslibem sebe sama. Člověk se může jen rozpomínat na bytnost nihilismu, tzn. myslet skrytost bytí, nicotu a držet tak místo a skýtat útočiště něčemu ‚zcela jinému‘ ne jsoucno.

Shrňme nyní ve stručnosti základní teze, jimiž jsme charakterizovali Heideggerovu koncepci nihilismu: *Nihilismus je bytostným jádrem metafyziky a metafyzika jakožto nihilismus je bytostně ne-myšlením nicoty. Nietzsche ve své snaze překonat nihilismus přehodnocením hodnot na základě vůle k moci tento nihilismus naopak vyostřil a završil. Člověk se může jen rozpomínat na bytnost nihilismu, tzn. myslet skrytost bytí, nicotu, a držet tak místo a skýtat útočiště něčemu ‚zcela jinému‘ než jsoucno.* Heideggerův přístup k problému nihilismu, který jsme takto rekapitulovali, představuje však pouze jeden aspekt tématu, jež bylo vymezeno názvem. Druhým, neméně důležitým aspektem je otázka, kterou bychom mohli označit jako „problém Heideggerova nihilismu“.

V posledním zhruba čtvrtstoletí jsme svědky zvláštního fenoménu. Někteří myslitelé, kteří jsou Heideggerem silně ovlivněni, se vracejí ke studiu Nietzscheho a hledají právě u něho inspiraci k dalšímu rozvíjení motivů Heideggerovy filosofie. To ovšem paradoxně znamená, že kritizují, příp. zcela odmítají Heideggerovu interpretaci Nietzscheho. Nepokládají Nietzscheho pouze za poslední velký zjev metafyziky, nevidí mezi ním a Heideggerem hlubokou propast, nýbrž spíše kontinuitu, a v některých ohledech pokládají Nietzscheho za myslitele, který se s metafyzikou rozešel radikálněji než Heidegger. Nedávno na tuto tendenci, terá je velmi silná především ve Francii a Itálii, ale vyskytuje se i v Německu a Spojených státech, upozornil v krátkém článku známý italský filosof Gianni Vattimo (1, s. 141—153).

Abychom tento pozoruhodný jev pochopili, musíme si nejprve připomenout širší kontext Heideggerovy interpretace Nietzscheho. Nietzsche sehrál v Heideggerově myšlení nesporně jednu z klíčových rolí. Heidegger se jím intenzivně zabýval více než dvacet let v období 1935—1955 a i když se tenor jeho výkladu větší část této doby nemění, přesto můžeme pozorovat značné posuny, především v letech válečných, tedy právě v období, kdy byl středem jeho zájmu nihilismus. Heidegger má také — vedle Löwitha a Jasperse — nespornou zásluhu v tom, že již ve třicátých letech řadil Nietzscheho, tehdy ještě chápaného spíše jako filosofujícího spisovatele a esejistu, mezi myslitele zásadního významu. Postavil jej ale příliš jednoznačně do ontologické linie metafyziky, před-

vedl ho jako filosofa, jehož ústředním motivem je otázka po bytí a který se od ostatních myslitelů této tradice liší pouze svou verzí odpovědi. Výrazem toho je i okolnost, že se Heidegger téměř výlučně soustřeďuje na pozdní Nietzscheovu pozůstalost a v podstatě ignoruje velkou část jeho vydaného díla. Pro většinu mladších Heideggerových následovníků však Nietzsche nedává jen jinou odpověď na tradiční otázku: Nietzsche se jinak ptá, něco jiného od filosofie očekává, či lépe řečeno — liší se od metafyzické tradice právě tím, že od filosofie již cosi podstatného *neočekává*. Neočekává, že bychom se díky filosofickému myšlení mohli vztahovat přímo k „bytí samému“ nebo že by prostřednictvím tohoto myšlení „bytí samo“ mohlo promlouvat. Heidegger je naproti tomu v tomto bodě přinejmenším dvojnásobný a současný myslitelé mu často vytýkají, že jeho způsob vyjadřování svádí k představě, že bytností člověka může promluvit i „bytí samo“; je-li bytí zapomenuto, je-li ve svém scházení příslibem sebe sama apod., pak to sugeruje možnost „příchodu“ nejsoucího bytí samého — arci nikoli přičiněním a zásluhou člověka. Bytí samo určuje nadto u Heideggera skutečnost skutečného, a zůstává proto umožňujícím základem jsoucna, bytí nikoli základem objektivním (příčinou) ani subjektivním (a priori). Heidegger popírá jsoucnost tohoto základu a vyjímá jej z dosahu člověka, dějinné bytí je skryté, nemanipulovatelné a nejsoucí, avšak zůstává fundamentem; i v onticko-ontologické diferenci zůstává zachována myšlenka jedno-
směrné závislosti jsoucna na bytí.

Heideggerovo řešení otázky nihilismu je neobyčejně důvtipné, neboť nenabízí žádné nové nejvyšší jsoucno, přijímá bez výhrad skutečnost rozpadu všech metafyzických idejí, avšak zároveň chápe „nicotu“, která se tak ohlašuje, pozitivně (s trochou zlomyslnosti bychom mohli říci: obrací její *hodnocení*) a využívá jí pro zachování nosné fundamentální struktury. Svědčí o tom i dalekosáhlé paralely mezi Heideggerovou kritikou nietzschovského nihilismu a tradicionalistickou kritikou nihilismu romantického; v obou případech se po ztrátě boha staví na jeho místo lidský tělesný subjekt, ničím neomezený, ničemu nepodřízený, který vládne vším podle své libovůle, a tedy destruktivně. Scházení boha či bytí může být v takové epoše eklatantního nihilismu tím nejautentičtějším vztahem k němu. Podobnou myšlenkovou figuru najdeme ostatně i u J. Patočky, samostatně a výrazně provedenou například v *Negativním platonismu*.

Tento moment je v Heideggerově pojetí nihilismu nesporně přítomen, a novější myslitelé vytýkají proto Heideggerovi nedůslednost. Jestliže podle Heideggera bytí není jsoucí, je něčím zcela jiným, „*jest ničím*“, pak pro většinu těchto myslitelů bytí není ničím než různými způsoby zjevnosti jsoucna, tzn. bytí „samo“ *není ničím*. Heidegger odmítá podle nich přijmout nihilistické konsekvence své koncepce bytí, tzn. nahlédnout, že bytí samo není nic než to, co se „událo“, tedy nic než různé podoby a formy zjevnosti jsoucna. V tomto smyslu je bytí vždy jen stopou, zanechanou otevřenou hrou měnící se zjevnosti, je to —

řečeno s Nietzsche — vždy jen „nutný omyl“. K překročení metafyziky nevede potom připomínání zapomenutosti skrytého bytí, překročením metafyziky je právě tato „zapomenutost“ dovedená do důsledků, tj. důsledný nihilismus: bytí není nic než své události.

Je zcela přirozené, že se takto pojatý nihilismus odvolává na Nietzscheho, který jakékoli „bytí samo“ demaskoval a vyvracel. Na druhé straně nelze přehlédnout, že u Nietzscheho nemá popření univerzálního základu či cíle za následek ztrátu vnitřní dynamiky, která bývá výsledkem post-metafyzického řešení. Tzv. „slabé“ ontologie, které přijímají všechny formy zjevnosti jsoucna a kladou důraz na pluralitu a soužití protikladných tendencí, vedou totiž k jakési zvláštní nivelizaci, jež svědčí o tom, že pouze negativně reagují na metafyzickou potřebu absolutní fundace. Pokud taková negace představuje respektování všech vznikajících „interpretací“ jako principiálně rovnocenných, pokud se rovná rezignaci na otázky původu a pravdy, pak se nemůže bez dalšího dovolávat autority Nietzscheho myšlení.

Nietzschův nihilismus je odmítnutím představy *posledního* základu či pravdy samé; rozlišování původního a odvozeného, pravého a nepravého se u něho odbyvá vždy *ve světě* a je tudíž obecně vzato „pohyblivé“, ale zároveň — na rozdíl od postmoderní „hry bez pravdy a původu“ — v dané situaci také nutné a opodstatněné. Rovněž bytí má ve světě různé významy: je bytím jsoucna a žádným „nic“ a zároveň je „zcela jiné“ než jsoucno a totožné s nicotou. U Nietzscheho však tyto významy nejsou spojeny v jednotu ani se jednoduše nevyklučují, uchovávají si oba svou platnost a podílejí se na teoretickém rozklenutí dvojznačného prostoru světa. Tuto dvojznačnost se snaží postihnout i Heidegger, jenž však pokládá za nutné myslet obě určení jako jednotu. Výsledná Heideggerova koncepce nihilismu má potom zvláštní charakter, jímž se prozatím vyznačuje i většina dalších kroků k dekonstrukci metafyziky: lze ji pokládat jak za pokus uchovat fundační strukturu v negativním modu, tak za pokus tuto strukturu negovat: obě řešení by však z hlediska Nietzscheho byla poslední, a tedy nihilistická.

Není sporu o tom, že návrat k Nietzscheovi — pokud u něho nebudeme hledat jen efektní aforismy, dokládající to, co už sami a lépe víme — by mohl být vhodnou inspirací pro lepší porozumění jak Heideggerovi, tak problému nihilismu, neboť i když Nietzsche nedospěl k tak hlubokým a spekulativním výpovědím jako Heidegger a často věci simplifikuje, myslitelsky „prožil“ a ztělesnil možnost existence, jež si nerozumí metafyzicky, a přesto neztrácí žádnou z podstatných dimenzí, které metafyzika tematizovala: pochopit, co to znamená, zůstává úkolem současné filozofické diskuse.

1. VATTIMO, G.: Heideggers Nihilismus: Nietzsche als Interpret Heideggers. In: Kunst und Technik. Gedächtnisschrift zum 100. Geburtstag von Martin Heidegger. Hrsg. von W. Biemel und F. W. v. Herrmann. Frankfurt/Main, V. Klostermann 1989.

NĚKOLIK POZNÁMEK O HEIDEGGEROVI

ROGER SCRUTON, Velká Británie

1. ‚Das Nichts nichtet‘ — v češtině (ale to není čeština) „Nic nicuje“: paradigma nesmyslu podle logického pozitivisty A. J. Ayera. A já mám tendenci s ním souhlasit. Jako mnoho anglických filozofů jsem přesvědčený, že u Heideggera se vyskytují intelektuální chyby, které velmi znesnadňují brát ho vážně. Například.

2. První chyba. Má tendenci dělat rozsáhlé metafyzické závěry ze skutečností vycházejících z etymologie a gramatiky. Říká například, že pravda znamená odhalování toho, co bylo pohřbeno v zapomnění. Jeho důkaz pro toto tvrzení — jeho jediný důkaz — je fakt, že řecké slovo *αλεθειν* (pravda) je odvozeno (jak tvrdí Heidegger) z *γθη* (zapomínání). Někteří učenci o tom pochybují. V každém případě to nemění nic na skutečnosti, že ‚pravda‘ (v češtině) nemá nic společného s odhalováním, ale je to etymologicky stejné slovo jako např. právo — co znamená právo, zákon a spravedlnost. Toto pouze ukazuje, že etymologie nemá žádnou moc v metafyzice.

Totéž platí o gramatice. Heidegger říká, že moje původní postavení ve světě je pozicí vrženosti („Geworfenheit“). Toto nelze přeložit do angličtiny, poněvadž nemáme schopnost tvořit abstraktní substantiva, jako je tomu v němčině, přidáváním koncovky ‚heit‘ ke slovesu. Do češtiny to lze přeložit jenom jako vrženost, ‚býtí vhozen‘. Proč by měla existovat metafyzická podmínka — nebo dokonce fenomenologická podmínka — pro každé německé podstatné jméno? Není to kulturní imperialismus nejvyššího stupně? („Blond Bestie“ v metafyzice.)

Podobně nemůžeme v angličtině rozlišit mezi ‚Dasein‘ a ‚Existenz‘, ani nerozlišujeme mezi bytím a existováním. Je tomu skutečně tak, že Bůh stvořil svět tak, že jej mohou chápat pouze Němci? Proč neřící, že celé toto hraní s gramatikou je pouze případem, který Wittgenstein nazval „očarování inteligence prostřednictvím jazyka“?

3. Druhá chyba. U Heideggera chybí argumenty. Má velký zájem o slova, ale některá důležitá slova se v jeho textech nikdy neobjevují — slova jako ‚tudíž‘, ‚z toho vyplývá, že...‘, ‚to znamená...‘ atd. Heidegger rovněž postrádá jakékoli intelektuální váhání. Slova ‚možná...‘, ‚jsem